Maria C z a p l i c k a - J e d l i k o w s k a (Bydgoszcz)

NAZEWNICTWO MIEJSKIE, A WIEJSKIE MIKROSYSTEMY TOPONIMICZNE

URBAN NAMES VERSUS RURAL TOPONYMIC MICROSYSTEMS

The direct inspiration for my assessment of currently created *rural toponymic microsystems* was the change in property numbers and the naming of old country paths in my district of *Koronowo* and in the neighbouring district of *Osielsko*. New road and street names in rural areas are an addition to the toponymic resources.

Having analysed selected examples of street names from *rural toponymic microsystems,* I observed a high repeatability rate. In the district of *Koronowo,* this refers to 30 names, and in the district of *Osielsko* to as many as 40! Consequently, the level of toponymic differentiation is low in these areas, both in terms of tradition and the organization of the social and cultural setting. The engagement of users in the naming process is minimal. A new trend is the domination of arbitral names, which constitute as many as 50 % of all road names in the district of *Koronowo* and nearly 80 % in the district of *Osielsko*. It is a testament to poor qualifications of the officials, who initiate the creation process of this system. They have difficulty in communicating with local residents with regard to the creation of the *rural toponymic microsystem* – being a new phenomenon as opposed to the long-established urban toponymy. It is a pity that they do not cooperate with linguists, onomasticians or historians of the region.

Usually, the semantic and structural features used in new rural names are those that are common in the urban naming system. This means that the names of streets and roads (sometimes very small ones!) are – as can be seen in the examined material – a selective import from the urban culture. They do not fully express the character of the area, as they fail to make any reference to its historical or cultural heritage, despite the fact that these areas boast interesting historical backgrounds, related, for instance, to the struggle for independence in various periods, and are also full of geographical points of interest.

Compared with politically-driven names of streets and new natural features (e.g. new lakes in the village of *Kręgle,* or the *Grabina* Park and the *Wyczółkowski* Grove), names commemorating historical events or topographical changes would simply have an associative value.

Keywords

new tendencies, urban toponymy, rural toponymy

Termin *nazewnictwo miejskie* wprowadziła Kwiryna Handke, a objaśniając ten termin autorka napisała, że odnosi go do „określonego zbioru nazw wyodrębniającego się z klasy nazw własnych jako całość o wewnętrznym skorelowaniu elementów, co

nadaje jej charakter systemowy”.[1)] W koncepcji Kwiryny Handke nazewnictwo miejskie to zbiór znaków językowych, które tworzą system odzwierciedlający zorganizowaną przestrzeń społeczną zamieszkałych osad.

W dalszych badaniach ustalano reguły wewnętrzne powstawania nazw i wskazywano na czynniki zewnętrzne, które towarzyszą powstawaniu toponimów, ich zmianom i zanikaniu. Wyróżniono dwie własności toponimów: ich rolę w kreowaniu przestrzeni społecznej oraz odbicie w nich postrzegania otaczającej rzeczywistości przez społeczeństwo. Na uwagę zasługują też inne funkcje, jakie pełnią toponimy w życiu społecznym miast. Są to m.in: identyfikacja miejsca, utrwalanie leksyki językowej, dyferencjacja kulturowa. W systemie toponimii miejskiej współistnieją trzy grupy nazw: dawne nazwy miejscowe, terenowe i nazwy punktów. Nazewnictwo miejskie cechuje jednak niestabilność kategorialno-formalna i zmienność elementów leksykalnych. Analiza historycznego materiału pozwala zaobserwować liczne przykłady przechodzenia nazw z jednej kategorii do drugiej, np. z kategorii nazw terenowych do kategorii nazw ulic. Zmianom tym często towarzyszy zmiana formalna, choć nie zawsze jest to regułą. Nazwy ulic były – jak dotychczas – narzędziem kreowania, organizowania oraz źródłem poznawania przestrzeni społecznej w miastach, gdyż odbijają procesy ideacyjne, utrwalające motywacje ich powstania, zawierają nieraz głęboki wymiar sentymentalny, historyczny czy sytuacyjny. Dla mieszkańców miast i dla osób przyjezdnych – toponimia ma jednak przede wszystkim walor pragmatyczny. Od 2005 roku (a w niektórych gminach znacznie wcześniej!) nazwy ulic obowiązują w Polsce także w gminach, w obrębie wsi.

Bezpośrednią inspiracją do oceny przeze mnie powstających współcześnie wiejskich mikrosystemów toponimicznych stał się proces zmian numeracji posesji oraz nadania nazw dawnym dróżkom wiejskim w mojej gminie Koronowo i w sąsiadującej z nią gminie Osielsko. Obie gminy pozostają w granicach powiatu bydgoskiego i legitymują się bardzo starą metryką osadniczą, ciekawą tradycją historyczną i bogatymi walorami geograficznymi.

Wsie należące do gminy Koronowo – to tereny zagospodarowane przez Cystersów, którym w XIII wieku nadano te dobra, jako uposażenie dla zakonu. W XV wieku tereny te były miejscem walk z Zakonem Krzyżackim. Na wzgórzu pod Koronowem 10 X 1410 roku Władysław Jagiełło stoczył ostatnią bitwę, rozstrzygającą losy wojny z Krzyżakami.

Tereny gminy Osielska posiadają równie starą metryką osadniczą. W XIII wieku należały do kujawskiej kasztelanii wyszogrodzkiej, którą w 1327 roku Władysław Łokietek wraz z kasztelanią inowrocławską i bydgoską przyłączył do Korony

[1)] K. Handke, Polskie nazewnictwo miejskie, Warszawa 1992, s. 12.

Królestwa Polskiego, jako ważne miejsca dla rozwoju gospodarczego i rozkwitu handlu z Gdańskiem. Osielsko było grodem, który spełniał rolę zapory przed najeźdźcami z Pomorza, napadającymi na Wielkopolskę. Wschodnia część Osielska – to Skarpa Nadwiślańska wchodząca obecnie w skład Parku Krajobrazowego Dolnej Wisły. Zachodnią granicę gminy w obrębie sołectwa Bożenkowo stanowi rzeka Brda. Tak więc Koronowo i Osielsko szczycą się bogatym tłem historycznym i geograficznym.[2)]

1. Analiza zbioru toponimów wiejskich z wybranych gmin powiatu bydgoskiego

A. Gmina Koronowo

W obrębie gminy Koronowo – jak czytamy w dokumentach Rady Miejskiej – znajdują się 33 sołectwa. Jest to największa gmina w powiecie bydgoskim, a tylko w czterech sołectwach funkcjonują nazwy ulic. Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt. 13 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z **2001** r. Nr 142, poz. 1591, zmiany z **2002** Nr 23, poz. 220, Nr 62, poz. 558, Nr 113 poz. 984, Nr 153, poz. 1271, Nr 214, poz. 1806, z **2003** r. Nr 80, poz. 717, Nr 162, poz. 1568, z **2004** r. Nr 102, poz. 1055, Nr 116, poz. 1203, z **2005** r. Nr 172, poz. 1441, Nr 175 poz. 1475, z **2006** r. Nr 17, poz. 128, Nr 181, poz. 1337, z **2007** r. Nr 48, poz. 327, Nr 138, poz. 974, Nr 173, poz.1218)[3)] – uchwalono nazwy ulic w czterech sołectwach. Są to wsie: Gościeradz, Mąkowarsko, Tryszczyn i Wtelno. W rozmowie z kierownictwem tych gmin można dowiedzieć się, że są duże trudności w porozumiewaniu się z mieszkańcami i bardzo trudno uzyskuje się zgodę mieszkańców na proponowane nazwy ulic. Jak dotychczas Rada Miejska w Koronowie nadała 19 nazw drogom w Mąkowarsku, 41 nazw drogom we wsi Tryszczyn, a od listopada 2007 roku nadano 32 nazwy drogom we wsi Wtelno. We wsi Gościeradz – pracownikom Urzędu Miasta Koronowo wobec protestów mieszkańców – udało się ustalić tylko pięć nazw. Łącznie we wsiach gminy Koronowo funkcjonuje ok. sto nazw ulic.[4)]

[2)] M. Czaplicka-Jedlikowska, Toponimia gminy Koronowo w powiecie bydgoskim. In: H. Sędziak – M. Dajnowicz (eds.), Polszczyzna Mazowsza i Podlasia, t. XI, Nazwy terenowe i nazewnictwo miejskie Mazowsza i Podlasia, Łomża 2007, s. 245–262; także: M. Czaplicka-Jedlikowska, Nazewnictwo topograficzne Bydgoszczy i okolic jako dziedzictwo kultury i języka bydgoszczan. In: M. Święcicka (ed.), Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność, cz. II, Bydgoszcz 2005, s. 87–114.

[3)] Wg Uchwały Nr XIV/146/07 Rady Miejskiej w Koronowie z dnia 28 listopada 2007 r., s. 1.

[4)] Nazwy ulic miasta Koronowo są ciekawym materiałem historycznym i zostały już opracowane. Por. Maria Czaplicka-Jedlikowska, Toponimia miejska historycznej części Koronowa, Język. Historia. Polityka XVII, 2007, s. 24–38.

W analizie tego zbioru stwierdzono, że cztery nazwy: *Bydgoska*, *Leśna, Lipowa, Słoneczna* powtarzają się po trzy razy (tj. w trzech sołectwach), dziesięć nazw: *Brzozowa, Długa, Dworcowa, Konwaliowa, Kościelna, Krótka, Podgórna, Polna, Sosnowa, Spokojna* po dwa razy, czyli w badanym zbiorze funkcjonuje 65 jednostek leksykalnych. Pozostałą część stanowią w kolejności (według ilości nazw!) nazwy topograficzne, kierunkowe, pamiątkowe, kulturowe. Klasyfikacja semantyczna wykazała, że występuje w tym zbiorze:

– piętnaście nazw ulic związanych z topografią terenu, takich jak: *Boczna*, *Długa*, *Jeziorna*, *Krótka, Leśna*, *Na Skarpie*, *Nad Brdą*, *Nad Stawem*, *Nad Torem*, *Nizinna*, *Piaskowa, Podgórna, Poprzeczna, Równa, Stawowa*;

– dziewięć nazw kierunkowych, pochodzących od nazw miejscowości, do których prowadzą jak: *Bydgoska* (:Bydgoszcz), *Gościeradzka* (:Gościeradz), *Koronowska* (:Koronowo), *Morzewiecka* (:Morzewiec), *Rybkowo* (:Rybki – nazwa dawnej osady), *Osiedle Łakomowo* (:Łakomowo), *Sępoleńska* (:Sępolno), *Tucholska* (:Tuchola), *Wteleńska* (:Wtelno);

– pięć nazw pamiątkowych, pochodzących od nazw osób związanych z regionem, takich jak: *Księdza Antoniego Tyrakowskiego*; ks. *Jana Hamerskiego* i ulice poświęcone malarzom we Wtelnie – *Leona Wyczółkowskiego* – którego grób znajduje na cmentarzu przykościelnym we Wtelnie, gdyż w pobliskim Gościeradzu jest dworek, w którym mieszkał do końca życia mistrz Wyczółkowski, oraz *Juliusza Kossaka, Jana Matejki*;

– sześć nazw kulturowych jak: *Dworcowa*, *Kościelna*, *Pałacowa*, *Sadownicza* (Wtelno – to miejscowość znana z licznych sadów!), *Szkolna* i *Sportowa*.

Powyższa klasyfikacja semantyczna obejmuje tylko 35 nazw ulic, gdyż jak wskazano powyżej wśród ok. stu nazw ulic są liczne powtórzenia, a analiza semantyczna pozwoliła ustalić, że większość leksemów tego zbioru – to nazwy pochodzące od przyrodniczych nazw pospolitych, jak np.: *Akacjowa*, *Jałowcowa*, *Malinowa*, *Warzywna*, które stanowią ponad 50 % całego zbioru, w tym tak chętnie wybierane bez motywacji nazwy metaforyczne jak: *Słoneczna*, *Letnia*, *Spokojna*, *Wiosenna* czy najczęstsze wśród „przyrodniczych nazw" jak: *Brzozowa*, *Lipowa*, *Konwaliowa*, *Ogrodowa*, *Polna*, *Sosnowa*.[5)]

[5)] Por. E. Borysiak, Aktualne, najczęściej występujące w polskich miastach nazwy ulic. In: A. Cieślikowa – B. Czopek-Kopciuch – K. Skowronek (eds.), Nazwy własne – nowe tendencje badawcze, Kraków 2007, s. 450 (autorka zamieszcza tabelę najczęstszych nazw ulic, w której ul. *Polna* zajmuje drugą pozycję rangową, a *Ogrodowa*, *Słoneczna*, *Krótka*, *Leśna*, *Szkolna* – szóstą, ósmą i dziewiątą!

B. Gmina Osielsko

W badaniu nazw ulic w gminie Osielsko uwzględniono wyłącznie toponimię sołectw. W skład tej gminy wchodzi siedem sołectw: *Bożenkowo, Jarużyn, Maksymilianowo, Niemcz, Niwy-Wilcze, Osielsko* oraz *Żołędowo*. Rada Gminy Osielsko w czerwcu w 1996 roku podjęła uchwałę (Uchwała nr VI/445/96) w sprawie nazewnictwa ulic w Osielsku i we wszystkich sołeckich wsiach. Teren tych sołectw jest bardzo rozległy – jak do tej pory funkcjonują 224 nazwy ulic w sołectwach i 124 w samym Osielsku!

Osielsko zabudowane domostwami jednorodzinnymi na wschód od *Szosy Gdańskiej* – to Skarpa Nadwiślańska. Nadano tam nazwy 28 ulicom we wsiach: Niwy, Wilcze, Czarnówczyn, Jarużyn. W zachodniej części nazwy ulic otrzymały wsie: Bożenkowo, Jagodowo, Maksymilianowo, Myślęcinek, Osielsko, Niemcz oraz Żołędowo. W kolejnych latach uzupełniano nazwy ulic we wsiach Niwy, Wilcze (Uchwała nr VII/64/2004), Jarużyn i uzupełniono nazwy ulic w Osielsku. Proces nadawania nazw ulicom w 2005 r. zakończono. System nazw ulic w Gminie Osielsko liczy 348 nazw.[6)]

Najliczniejszą grupę nazw ulic w tej gminie tworzą nazwy pochodzące od nazw osobowych. W ogóle nazwy własne tego typu zainspirowały rady sołeckie w 97 przypadkach, co stanowi 28 % całego zbioru! Liczne nazwy patronalne utworzyła np. Rada Sołecka wsi Niemcz, głównie od nazwisk takich pisarzy. Są to ulice: *Marii Konopnickiej, Ignacego Krasickiego, Juliusza Słowackiego, Bolesława Prusa, Władysława Reymonta, Henryka Sienkiewicza, Juliana Tuwima, Ignacego Witkiewicza*. Od nazwisk malarzy: *Józefa Chełmońskiego, Ksawerego Dunikowskiego, Marii Jaremy, Leona Wyczółkowskiego, Jacka Malczewskiego, Jana Matejki, Jana Styki, Wita Stwosza, Stanisława Wyspiańskiego*; od nazwisk uczonych: *Mikołaja Kopernika, Alfreda Nobla, Marii Skłodowskiej-Curie*; od nazwisk wielkich podróżników: *Krzysztofa Kolumba, Marco Polo, Leonida Teligi*.

Nazwy topograficzne tworzą grupę 54 nazw ulic, co stanowi 21,6 % zbioru. Są to takie ulice jak np.: *Grobla, Boczna, Krzywa, Długa, Krótka, Kącik, Nadbrzeżna, Na Skarpie, Podgórna, Strumykowa*.

Świat flory i fauny w gminie Osielsko stał się podstawą do utworzenia 24 nazw (18 %), w kolejnej licznej grupie nazw ulic takich jak np.: *Azaliowa, Brzoskwiniowa, Dębowa, Jeżynowa, Jodłowa, Modrzewiowa, Morelowa, Wiśniowa, Żurawinowa,*

[6)] W badaniu tylko częściowo uwzględniono nazwy ulic samego Osielska, gdyż zbiór ten liczy aż 124 nazwy. W całości został opracowany przez moją seminarzystkę – Ewę Ochocińską – w ramach pracy dyplomowej.

Konwaliowa, *Imbirowa*, *Kąkolowa*, *Skrzypowa*, *Rozmarynowa*, ale też: *Borowikowa*, *Koźlakowa*.

Podobnie jak w sołectwach gminy Koronowo liczną grupę w gminie Osielsko tworzą nazwy ulic powstałe na bazie nazw miejscowości, do których prowadzą. Są to: *Bożenkowska* (:Bożenkowo), *Koronowska* (:Koronowo), *Augustowska* (: nazwa pobliskiej wsi Augustowo). Rada Sołecka we wsi Niwy – Wilcze utworzyła nazwy takie jak: *Szosa Gdańska*, *Rybiniecka* – prowadząca w kierunku dawnego, nieistniejącego majątku o nazwie Rybiniec; *Jastrzębia*, prowadząca do dawnego, nieistniejącego majątku *Jastrzębie*, choć pierwotnie droga nazywała się *Do Jastrzębia*, a struktura nazwy tej ulicy powinna brzmieć – *Jastrzębiewska!* W jednej uchwale napisano: „Nazewnictwo ulic pochodzi od nazw miast Polski. W części północnej sołectwa zastosowano nazwy ulic od nazw miast północnej Polski, natomiast w części południowej od nazw miast z południowej Polski (Uchwała nr VII/64/2004)“. Niefortunne chyba w tej wsi są też nazwy: *Beskidzka*, *Karpacka*, *Sudecka*, *Tatrzańska*.

W sołectwie Bożenkowo – Rada Sołecka nadała prawie w 90 % nazwy motywowane, uwzględniając topografię terenu. Są to ulice: *Grobla*, *Piaskowa*, *Strumykowa*, *Wodna* i dwie kierunkowe: *Bożenkowska*, *Koronowska*. Utrwalono tu nazwy nieistniejących osad: *Młynki*, *Nowy Mostek* i *Zdroje*. Jak do tej pory nie uwzględniono jeszcze innych dawnych osad, które już zanikły, np.: *Łącznica*, *Ostrowo*.

Nową tendencją są dla przykładu w samym Osielsku (w nowo rozbudowanej części wsi) nazwy ulic od nazwisk wielkich sportowców. Są to: *Bronisława Czecha*, *Kazimierza Deyny*, *Władysława Komara*, *Haliny Konopackiej*, *Józefa Kotlarczyka*, *Adama Kowalskiego*, *Zdzisława Krzysztofiaka*, *Jerzego Kukuczki*, *Janusza Kusocińskiego*, *Bronisława Malinowskiego*, *Heleny Marusarzówny*, *Wandy Rutkiewicz*, *Janusza Sidły*, *Ireny Szydłowskiej*, *Janusza Ślązaka*, *Tadeusza Ślusarskiego*, *Huberta Wagnera*, *Jadwigi Wajs*, *Stanisławy Walasiewiczówny*.

Analiza tych zbiorów nazw ulic, będących przykładem nowego, wiejskiego mikrosystemu toponimicznego pozwoliła ustalić, że tylko 23 % nazw posiada motywację, reszta – 77 % to nazwy bez motywacji. Większość nazw motywowanych jest usytuowana w jednej z wsi, położonej na granicy z Bydgoszczą – we wsi Bożenkowo. W sołectwie Żołędowo 12 nazw ulic zupełnie nie nawiązuje do tradycji historycznej tego sołectwa, która sięga XVII w., podobnie 4 nazwy w Maksymilianowie i 17 nazw w samym Osielsku (osada do XIII wieku należała do kujawskiej kasztelanii wyszogrodzkiej, którą w 1327 roku Władysław Łokietek wraz z kasztelanią inowrocławską i bydgoską przyłączył do Korony Królestwa Polskiego), a obecnie jej wschodnia część – to Skarpa Nadwiślańska, wchodząca w skład *Parku Krajobrazowego Dolnej Wisły*.

Wobec aktów polityzacji nazewnictwa ulic, zmieniającej się topografii (nowe zalewy wodne, pomniki przyrody, jak np.: Kręgle, park Grabina, Gaj Wyczółkowskiego) nazwy upamiętniające wcześniejsze uwarunkowania, dawne zdarzenia miałyby wartości asocjacyjne.

2. **Podsumowanie**

Analiza wybranych przykładów nazw ulic z wiejskich mikrosystemów toponimicznych pozwoliła dostrzec zjawisko dużej powtarzalności nazw. W gminie Koronowo dotyczy to 30. nazw, w gminie Osielsko – 40. nazw! Sytuacja ta sprawia, że jest niski poziom dyferencjacji środowisk w zakresie tradycji, organizacji przestrzeni społeczno-kulturowej. Zaangażowanie użytkowników jest minimalne. Nową tendencją jest dominacja nazw niemotywowanych i stanowi aż 50 % takich nazw w gminie Koronowo i prawie 80 % zasobu nazw dróg w gminie Osielsko. Świadczy to o nie najlepszym przygotowaniu urzędników, którzy są inicjatorami w tworzeniu tego systemu. Urzędnicy mają kłopoty w porozumiewaniu się z mieszkańcami wsi w procesie tworzenia się wiejskiego mikrosystemu toponimicznego – jako nowego zjawiska wobec dotychczasowej toponimii miejskiej. Szkoda, że nie współpracują z językoznawcami, z onomastami czy historykami regionu.

Na ogół kontynuowane są typy semantyczne i strukturalne od dawna „zadomowione“ w systemie nazewnictwa miejskiego. Nazwy ulic, traktów (nieraz po prostu dróżek!) są – jak widać w przytoczonym materiale – wybiórczym importem z kultury miejskiej. Nie oddają w pełni odrębności środowiska, gdyż nie nawiązują do tradycji historycznej, kulturowej danego sołectwa, mimo że owe sołectwa posiadają ciekawe tło historyczne związane np. z walkami o niepodległość w różnych epokach historycznych i obfitują w ciekawostki geograficzne.

Wśród badanych nazw zwracają uwagę niektóre struktury nazewnicze. Są to wyrażenia przyimkowe typu: *Nad Brdą*, *Nad Stawem*, *Na Skarpie*, ale też *Zapłotek Malinowy*, *Zakątek Jeżynowy* oraz ulice nie mające wylotu nazwane jako zestawienia: *Zaułek Jagodowy*, *Zaułek Poziomkowy*.

W badanych zbiorach występuje kilka błędnych struktur, jak np.: *ul. Dziewanny* (zamiast: ***Dziewannowa***), *ul. Sadownicza* (zamiast: ***Sadowników*** dlatego, że w badanych sołectwach mieszkają licznie sadownicy), *ul. Jastrzębie* (od nazwy wsi: Jastrzębie zamiast ***Jastrzębiewska***). Pojawiają się w tych sytuacjach reinterpretacje nazw.

W 1994 r. Kwiryna Handke w Bydgoszczy w trakcie spotkań i konsultacji z zespołem onomastów pracujących nad redakcją Słownika toponimów miejskich Bydgoszczy[7)] przekonywała, że należy ograniczyć ingerencję czynnika administracyjnego w tworzeniu systemów nazw miejskich. Powyższa analiza nowych tendencji polegających na „wyłanianiu” się z toponimii miejskiej wiejskich mikrosystemów toponimicznych dowodzi, że ingerencja „czynnika administracyjnego“ jest po prostu

[7)] M. Czachorowska – M. Czaplicka-Jedlikowska – M. Jaracz – A. Paluszak-Bronka, Słownik toponimów miejskich Bydgoszczy, Bydgoszcz 2008, s. 396.

niewydolna, a decydujący w dużej mierze udział mieszkańców – jak starałam się wykazać powyżej – jest także niezadowalający.

Czy zatem o powstających współcześnie mikrotoponimach wiejskich można będzie powiedzieć jak to zdefiniowała w 1992 roku Kwiryna Handke, pisząc o nazewnictwie miejskim, że są to „zbiory nazw wyodrębniających się z klasy nazw własnych jako określona całość o wewnętrznym skorelowaniu elementów, które nadają jej charakter systemowy“ – pokażą być może dalsze badania.

Czaplicka-Jedlikowska@ukw.edu.pl
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
Zakład Pedagogiki Wczesnoszkolnej i Edukacji Plastycznej
ul. Chodkiewicza 30
85-064 Bydgoszcz
POLSKA